

13. Сірант М. М. Забезпечення статусу біженців у країнах Африки [Електронний ресурс] / М. М. Сірант. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/560mijnarodne/15132-2011-01-21-07-52-57.html>.
14. УВКБ: количество беженцев из Северной Африки может вырасти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/detail/79959.html>.

Адреса для листування:

43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, кім. 4.

Статтю подано до редколегії
15.11.2011 р.

УДК 911.3

Н. В. Моштаківа – кандидат географічних наук,
асистент кафедри географії ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

Суспільно-географічне положення Луганської області як фактор розвитку сфери культури

*Роботу виконано на кафедрі географії
ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка»*

Обґрунтовано вплив суспільно-географічного положення Луганської області на формування, розвиток та територіальну організацію її сфери культури. Визначено вплив прикордонного положення регіону на його культурне життя. Виділено шість груп міст і районів Луганської області за особливостями їхнього суспільно-географічного положення. Проведено групування адміністративно-територіальних одиниць Луганщини за територіальною доступністю їх закладів культури. Згідно з теорією графів розраховано основні показники транспортної доступності адміністративних районів області.

Ключові слова: сфера культури, суспільно-географічне положення, транспортно-географічне положення, прикордонне положення, сусідське положення, центральне і периферійне положення, транспортна доступність.

Моштаківа Н. В. Общественно-географическое положение Луганской области как фактор развития сферы культуры. Обосновано влияние общественно-географического положения Луганской области на формирование, развитие и территориальную организацию ее сферы культуры. Определено влияние приграничного положения региона на его культурную жизнь. Выделено шесть групп городов и районов Луганской области по особенностям их общественно-географического положения. Проведена группировка административно-территориальных единиц Луганщины по территориальной доступности их учреждений культуры. В соответствии с теорией графов рассчитаны основные показатели транспортной доступности административных районов области.

Ключевые слова: сфера культуры, общественно-географическое положение, транспортно-географическое положение, приграничное положение, соседское положение, центральное и периферийное положение, транспортная доступность.

Moshtakova N. V. The Socio-Geographical Situation of the Lugansk Region as a Factor of Development of Cultural Sphere. The influence of socio-geographical situation of the Lugansk region on the formation, development and territorial organization's sphere of culture justified. The influence of the frontier situation of the region on its cultural life defined. The groups of cities and districts of the Lugansk region on the features of their socio-geographical position allocated. Grouping of administrative-territorial units of the Lugansk region on the territorial accessibility of their cultural institutions held. On the theory of graphs of the main indicators of the transport accessibility of the administrative districts of the region are calculated.

Key words: culture, socio-geographical situation, the transport-geographical situation, frontier situation, the neighbor's situation, central and peripheral situation, transport accessibility.

Постановка наукової проблеми та її значення. Теоретичні основи географічних досліджень сфери послуг, до якої належить і сфера культури, заклали ще в 60–70-х роках ХХ ст. С. О. Ковальов, В. В. Покшишевський, Ю. Г. Саушкін та ін. Вони виділили чотири основні напрями таких досліджень:

- 1) дослідження потреб населення в послугах та фактичного рівня обслуговування;
- 2) вивчення територіальної організації (центрів і територіальних систем) сфери послуг;
- 3) оцінка комплексу умов, що впливають на розміри потреб у послугах, рівень обслуговування, територіальну організацію сфери послуг;
- 4) вивчення споживацької діяльності населення, тобто діяльності, пов'язаної зі споживанням послуг [2].

Отже, дослідженню факторів, що впливають на формування, розвиток і територіальну організацію сфери послуг загалом та окремих її галузей, уже тоді приділялося важливе значення. Практично в усіх роботах того часу, присвячених географії сфери послуг, обов'язково надавалися їх обґрунтування, характеристика та оцінка.

Такі дослідження не втратили свого значення й у сучасних суспільно-географічних дослідженнях сфери послуг України, у т. ч. і сфери культури, яка є її складовою частиною. Без усебічного аналізу окремих груп факторів неможливо скласти оптимальну схему територіальної організації сфери культури, визначити найбільш обґрунтовані напрями покращення її функціонування.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. На сьогодні окремих суспільно-географічних досліджень сфери культури та факторів її розвитку дуже мало. Переважають дослідження сфери культури у складі комплексів (наприклад, культурно-освітній комплекс за Н. І. Флінтою, О. І. Шаблієм, Я. В. Остафійчуком, соціально-культурний – за М. І. Білецьким, Н. М. Кисіль тощо) або як однієї зі складових частин під час дослідження сфери послуг загалом (В. І. Куценко, А. Г. Ягодка, С. М. Жовнір, О. Г. Корнус, І. В. Запотоцька та ін.). Так, Н. І. Флінта усі чинники формування та розміщення культурно-освітнього комплексу Тернопільської області залежно від походження та соціально-економічного змісту поділяє на економіко-географічні (рівень та темпи розвитку територіально-виробничих комплексів, транспортні зв'язки), соціально-демографічні (чисельність населення, статево-вікова структура, особливості систем розселення, міграційні процеси, освітній рівень населення), історико-географічні (національні традиції, особливості розвитку цього регіону), природно-географічні (географічне положення регіону, особливості клімату, рекреаційні умови) та інші (екологічні) [7]; І. В. Запотоцька, досліджуючи соціальну сферу Черкаської області, виділяє суспільно-географічні, економічні, історико-географічні та еколого-географічні чинники тощо [1]. У статті [6] ми окреслили фактори розвитку сфери культури регіону, а в дослідженні [4] коротко охарактеризували на прикладі Луганської області. Проте вузькі межі дисертаційного дослідження не дозволили в повному обсязі проаналізувати вплив кожного фактору на формування, розвиток та територіальну організацію сфери культури Луганщини.

Мета статті – охарактеризувати суспільно-географічне (у т. ч. транспортно-географічне) положення Луганської області з погляду його впливу на сферу культури регіону. Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- обґрунтувати вплив суспільно-географічного положення Луганщини на розвиток її сфери культури (зокрема, її прикордонності, конфігурації території, транспортної доступності адміністративно-територіальних одиниць до центрів культурного обслуговування вищих рангів тощо);
- визначити райони та міста Луганської області з найбільш і найменш сприятливим для розвитку сфери культури суспільно-географічним (у т. ч. транспортно-географічним) положенням.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На розвиток, функціонування та територіальну організацію сфери культури Луганської області впливає ціла низка різноманітних за походженням факторів, які в найбільш загальному вигляді можна поділити на дві групи: такі, що безпосередньо визначають створення мережі об'єктів культурного призначення (зокрема, досягнутий рівень розвитку та структура матеріального виробництва регіону, особливості системи розселення, чисельність та статево-вікова структура, рівень урбанізації, виконання територією рекреаційних функцій, стан транспортних шляхів тощо), та ті, що визначають потребу в культурних послугах, тобто впливають опосередковано, зокрема через життєві потреби людей та систему розподільчих відносин (розмір грошових доходів населення, особливості побуту, що визначаються міським або сільським способом життя, освітній рівень, національні традиції, фонд вільного часу тощо) [7, 41].

Залежно від генези та суспільного змісту фактори розвитку сфери культури Луганщини можна поділити на економічні, соціально-демографічні, історичні, природні та деякі інші [6]. Значний вплив на функціонування сфери культури регіону здійснює його суспільно-географічне положення.

Аналіз **суспільно-географічного положення** області та її адміністративно-територіальних одиниць (АТО) (насамперед міри центральності та сусідства) дає змогу оцінити вигідність їхнього розміщення для розвитку сфери культури. Віддаленість населеного пункту від найбільших культурних центрів регіону вимагає максимальної його «автономності» щодо культурного обслуговування, тобто наявності за можливістю усіх закладів культури [6].

Луганську область називають «східною брамою», або «світанком» України. Вона розміщена на крайньому сході держави, у середній течії Сіверського Донця. На півночі, сході та півдні область межує з Белгородською, Воронежською та Ростовською областями Російської Федерації (протяжність кордону становить 776 км), а на заході – з Донецькою та Харківською областями України. Область розміщена в межах добре освоєної з господарського погляду території, має економічно розвинених сусідів, близька до промислових районів і центрів України та Росії, має густу мережу транспортних шляхів, у т. ч. транзитні магістралі. Загалом суспільно-географічне положення Луганської області сприятливе, хоча й дещо погіршилося з розпадом СРСР, ставши периферійним (відстань від Луганська до Києва становить близько 813 км).

Прикордонне положення Луганської області має загалом незначний вплив на культурне життя регіону, який проявляється здебільшого значною представленістю російських хореографічних колективів, вокальних ансамблів, солістів, поетів, майстрів декоративно-прикладного й ужиткового мистецтва та інших творчих груп і виконавців на різноманітних конкурсах, фестивалях, святах та інших заходах, що проводяться на території Луганщини, і, навпаки, активною участю луганських творчих колективів у подібних заходах Белгородської, Ростовської та Воронежської областей. Крім того, в Луганській області частіше, ніж у деяких інших регіонах України, відбуваються гастрольні виступи театральних і циркових труп, виставки й експозиції російських музеїв тощо.

Конфігурація області, а саме її витягнутість у субмеридіональному напрямку (з півночі на південь область простягається на 250 км, а зі сходу на захід – на 190 км), а також ексцентричне положення Луганська (місто розміщене південно-східніше від географічного центру області – смт Новоайдар) ускладнюють транспортну доступність жителів північних та північно-західних районів до культурних послуг вищого рангу, які надає обласний центр. У результаті в межах області формується буферна зона (Кремінський, Старобільський, Марківський і Міловський райони) та периферійні території (Троїцький, Сватівський, Білокуракинський і Новопсковський райони). Деяку компенсацію епізодичних послуг культурного й інформаційного призначення віддаленим районам області забезпечує м. Старобільськ, проте його вплив на ці території залишається недостатнім [3].

За суспільно-географічним положенням (головним чином мірою сусідства) та транспортною доступністю до Луганська всі АТО області можна поділити на шість груп (рис. 1).

Для задоволення різних культурних та інформаційних потреб жителів окремих населених пунктів важливим є не тільки віддаленість від Луганська, а й транспортна доступність до районного центру. Залежно від конфігурації району та суспільно-географічного положення його адміністративного центру, можна виділити райони з центральним, ексцентричним та периферійним положенням райцентру (рис. 1).

Важливим критерієм оптимальності територіальної організації сфери культури є територіальна доступність її закладів, тобто середня відстань від споживача до місць локалізації закладів культури, яка розраховується за формулою:

$$r = \sqrt{\frac{S}{\pi n}}, \quad (1)$$

де S – площа АТО; n – кількість закладів певної галузі культури [1].

Ми розрахували показник територіальної доступності по всіх АТО Луганської області для закладів кожної галузі сфери культури (бібліотек, музеїв, клубів, парків культури і відпочинку, архівів, демонстраторів фільмів та ін.) та в середньому для всіх закладів культури. За середніми значеннями показника територіальної доступності всіх закладів культури було побудовано графік Парето (рис. 2) та проведено групування міст і районів області (рис. 3).

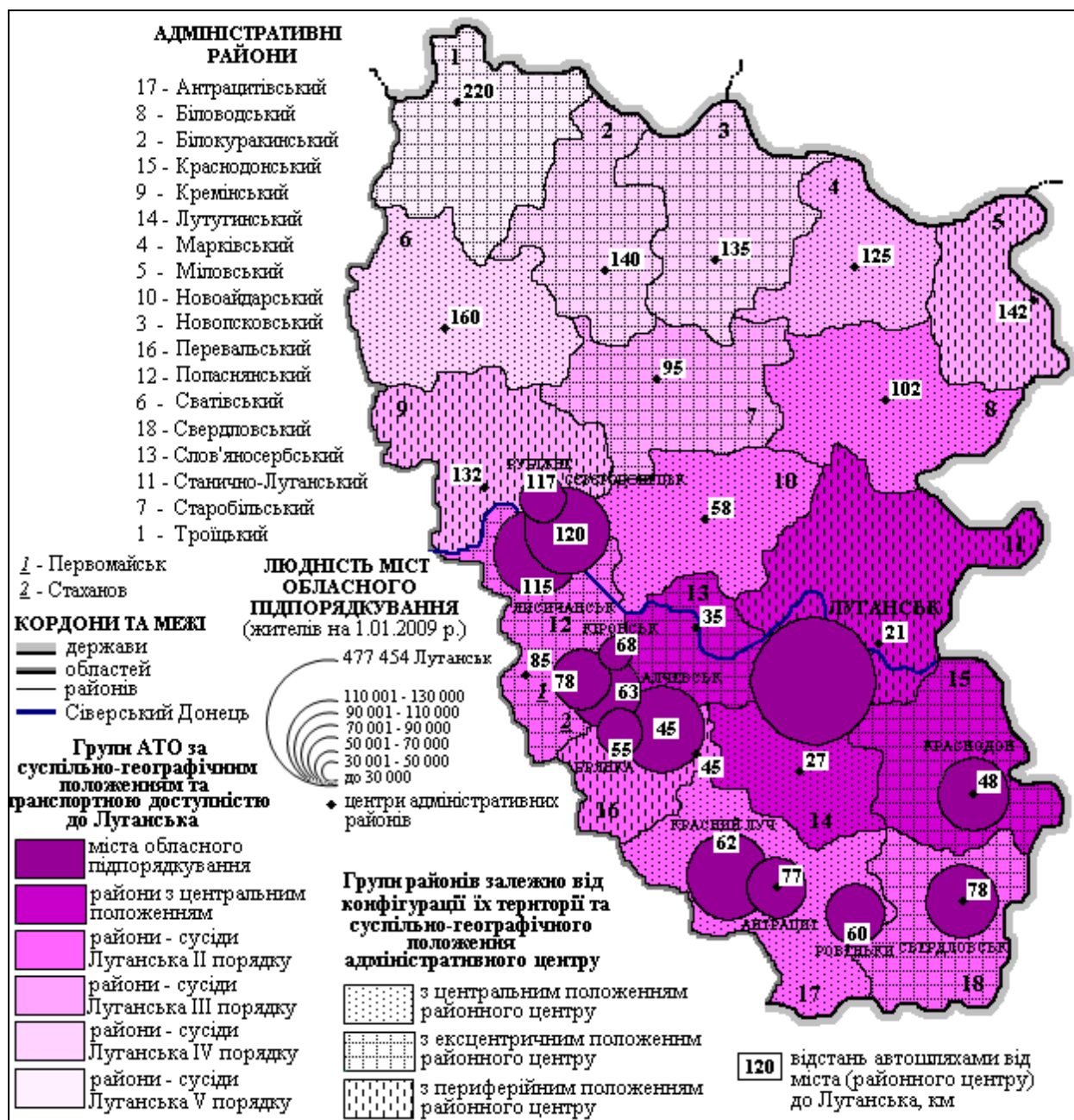

Рис. 1. Групування адміністративно-територіальних одиниць Луганської області за суспільно-географічним положенням та транспортною доступністю до Луганська

Із рисунка 3 видно, що найбільша територіальна доступність сфери культури спостерігається в містах області, де на невеликій площі сформувався та функціонує цілий комплекс різних закладів культури, які будь-який житель міста може відвідати без значних фінансових і часових затрат. Водночас заклади культури більшості районів області характеризуються низькою територіальною доступністю для населення. Для Новоайдарського, Сватівського, Біловодського та деяких інших районів це пояснюється як великими їх площами, так і значною розосередженістю мережі закладів культури по території; для Антрацитівського, Кремінського, Попаснянського, Станично-Луганського – слабким рівнем розвитку сфери культури у зв'язку з орієнтацією жителів районів на заклади культури Луганська та інших великих міст, що розміщені на їх території (Антрацита, Красного Луча, Ровеньків, Лисичанська, Северодонецька, Рубіжного та ін.).

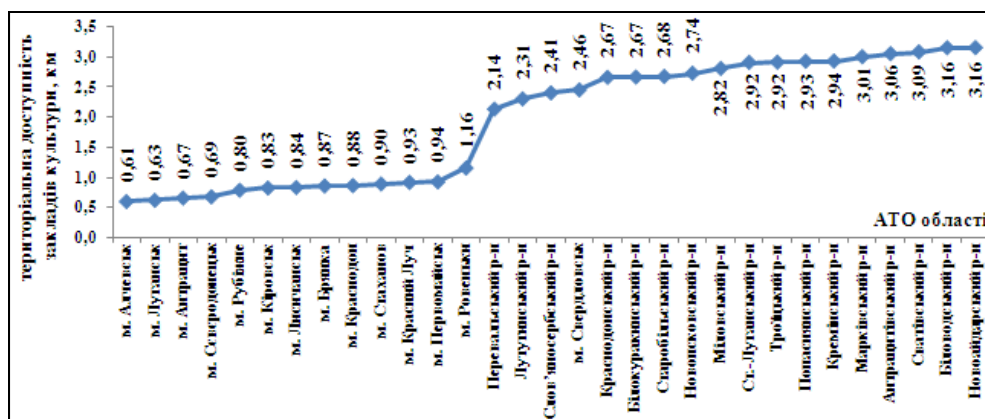

Рис. 2. Графік Парето для розподілу адміністративно-територіальних одиниць Луганської області за територіальною доступністю всіх закладів культури на 01.01.2009 р.

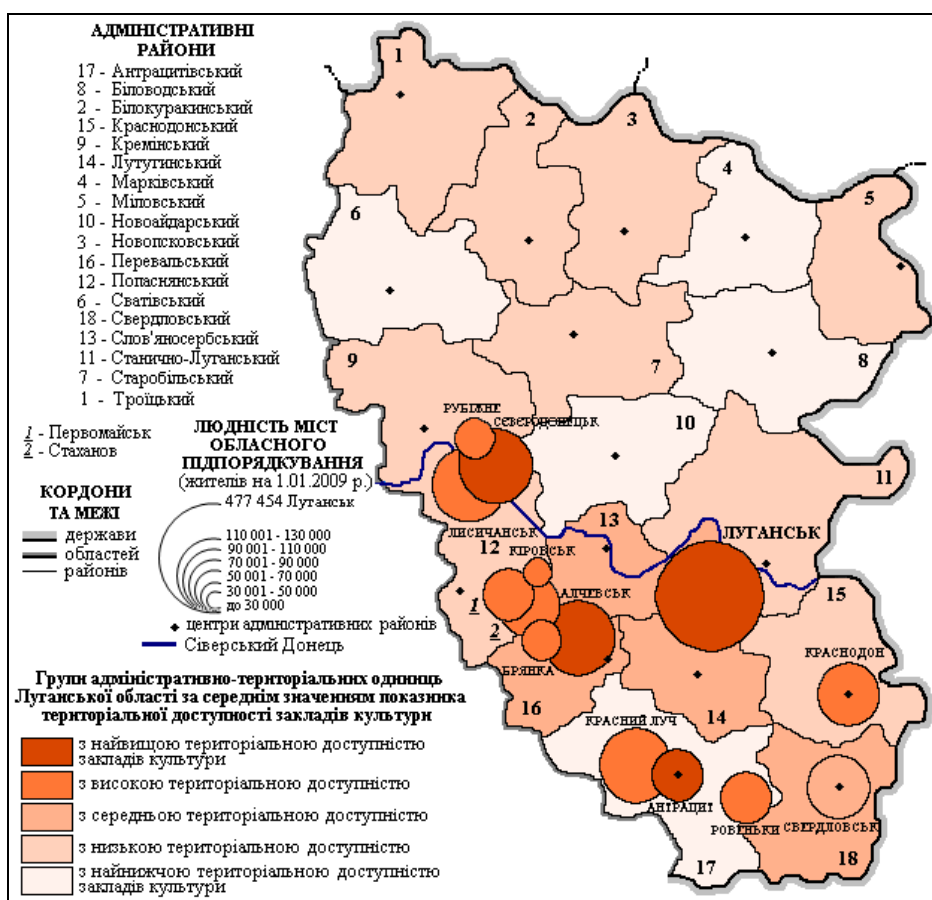

Рис. 3. Групування адміністративно-територіальних одиниць Луганської області за територіальною доступністю всіх закладів культури в 2008 р.

На ефективний розвиток сфери культури області має вплив транспортно-географічне положення її АТО [5]. Якщо міста обласного підпорядкування, незважаючи на їх різну відстань до Луганська (від 45 км автошляхами для Алчевська до 120 км – для Северодонецька), відрізняються частими і стабільними міжміськими перевезеннями до обласного центру і назад, що зумовлює їх високу транспортну доступність, то транспортна доступність адміністративних районів, у зв'язку з витягнутістю області з півночі на південь та ексцентричністю положення м. Луганська, має значні внутрішньорегіональні відмінності. Використовуючи основні положення теорії графів, ми побудували граф

Луганської області, вершинами якого є адміністративні центри районів (рис. 4), та розрахували такі показники їх транспортної доступності:

1) **абсолютний індекс доступності** (S_i), який розраховується як сума інцидентних ребер до кожної вершини графа по рядках: $S_i = \sum x_i$;

2) **число Кеніга** (K_i) – найбільший за величиною елемент (x_i) рядка матриці: $K_i = x_i(\max)$;

3) **індекс Бавелаша** (V_a), який визначається як відношення сумарного значення індексу $\sum S_i$ до величини індексу S_i кожного рядка: $\sum S_i / S_i$;

4) **відносний індекс Бошама** (V_i), який розраховується за формулою: $V_i = (n - 1) / S_i$, де n – загальна кількість вершин на графі [8] (табл. 1).

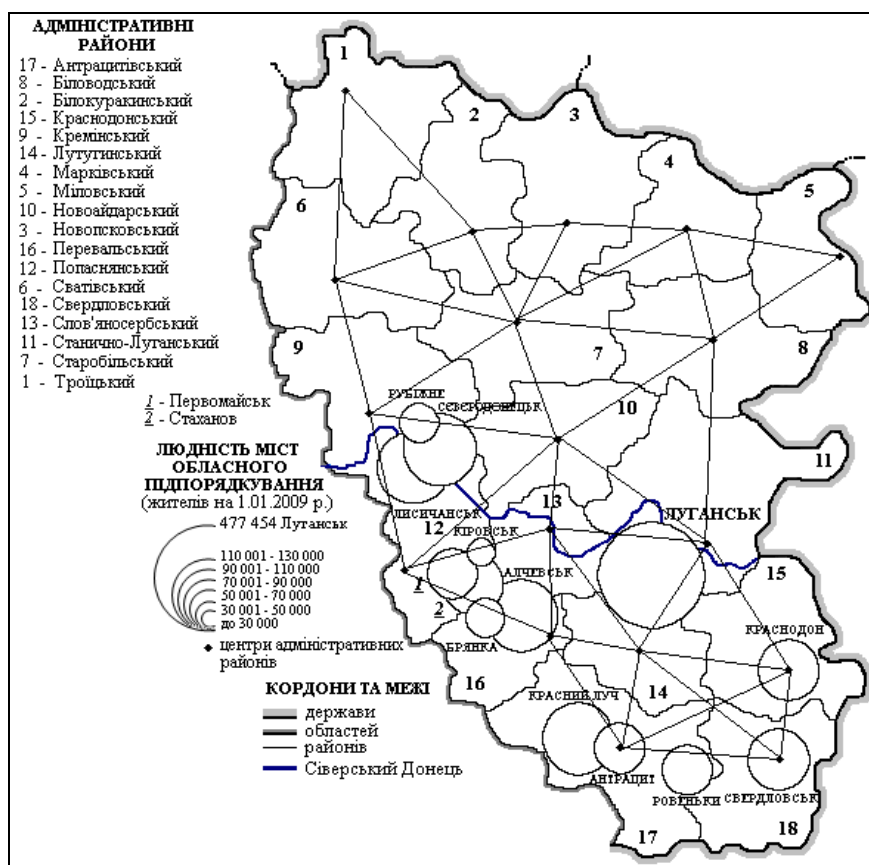

Рис. 4. Граф для оцінки транспортно-географічного положення адміністративних районів Луганської області

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз розрахунків транспортної доступності адміністративних районів Луганської області (табл. 1) дає підстави зробити такі висновки:

1. За абсолютним індексом доступності (S_i) центральне положення в області займають райони: Новоайдарський ($S_i = 31$), Біловодський ($S_i = 33$), Старобільський і Станично-Луганський ($S_i = 34$), Кремінський і Слов'янськ ($S_i = 36$) та Попаснянський ($S_i = 37$), а найбільш периферійними є Троїцький ($S_i = 57$), Свердловський ($S_i = 55$) та Антрацитівський ($S_i = 50$) райони.

2. Враховуючи, що мінімальне значення числа Кеніга (K_i) вказує на центральність положення району (тобто його міру доступності), у Луганській області найбільш транспортно доступними є Біловодський, Новоайдарський і Попаснянський райони, водночас доступність Троїцького і Свердловського районів є найменшою.

3. Оскільки максимальні значення індексів Бавелаша (V_a) та Бошама (V_i) вказують на високу ступінь доступності об'єктів, то можна стверджувати, що Новоайдарський, Біловодський, Старобільський і Станично-Луганський райони характеризуються найбільшою транспортною доступністю, а Троїцький, Свердловський, Антрацитівський і Міловський – найменшою.

**Матриця найкоротших відстаней між вершинами
та індекси доступності вершин графа Луганської області**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	Si	Ki	Va	Vi
1	0	1	2	3	4	1	2	3	2	3	4	3	4	5	5	4	5	6	57	6	13,23	0,30
2	1	0	1	2	3	1	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4	5	5	46	5	16,39	0,37
3	2	1	0	1	2	2	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4	5	5	46	5	16,39	0,37
4	3	2	1	0	1	2	1	1	2	2	2	3	3	3	3	4	4	4	41	4	18,39	0,41
5	4	3	2	1	0	3	2	1	3	2	2	3	3	3	3	4	4	4	47	4	16,04	0,36
6	1	1	2	2	3	0	1	2	1	2	3	2	3	4	4	3	4	5	43	5	17,53	0,40
7	2	1	1	1	2	1	0	1	1	1	2	2	2	3	3	3	4	4	34	4	22,18	0,50
8	3	2	2	1	1	2	1	0	2	1	1	2	2	2	2	3	3	3	33	3	22,85	0,52
9	2	2	2	2	3	1	1	2	0	1	2	1	2	3	3	2	3	4	36	4	20,94	0,47
10	3	2	2	2	2	2	1	1	1	0	1	1	1	2	2	2	3	3	31	3	24,32	0,55
11	4	3	3	2	2	3	2	1	2	1	0	2	1	1	1	2	2	2	34	4	22,18	0,50
12	3	3	3	3	3	2	2	2	1	1	2	0	1	2	3	1	2	3	37	3	20,38	0,46
13	4	3	3	3	3	3	2	2	2	1	1	1	0	1	2	1	2	2	36	4	20,94	0,47
14	5	4	4	3	3	4	3	2	3	2	1	2	1	0	1	1	1	1	41	5	18,39	0,41
15	5	4	4	3	3	4	3	2	3	2	1	3	2	1	0	2	1	1	44	5	17,14	0,39
16	4	4	4	4	4	3	3	3	2	2	2	1	1	1	2	0	1	2	43	4	17,53	0,40
17	5	5	5	4	4	4	4	3	3	3	2	2	2	1	1	1	0	1	50	5	15,08	0,34
18	6	5	5	4	4	5	4	3	4	3	2	3	2	1	1	2	1	0	55	6	13,71	0,31

Перспективи подальших досліджень пов'язані з оцінкою впливу суспільно-географічного положення на розвиток окремих складників розвитку культурної сфери Луганської області.

Список використаної літератури

1. Запотоцька І. В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Запотоцька Ірина Василівна. – К., 2007. – 220 с.
2. Ковалев С. А. География сферы обслуживания как особая экономико-географическая дисциплина / С. А. Ковалев, В. В. Покшишевский // География обслуживания. Сер. География СССР. – 1974. – Т. 11. – С. 8–36.
3. Моштаківа Н. В. Просторові проблеми сфери культури Луганської області та шляхи їх вирішення / Н. В. Моштаківа // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – № 10 (1). – С. 189–195.
4. Моштаківа Н. В. Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області) : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Моштаківа Наталія Володимирівна. – Х., 2011. – 441 с.
5. Моштаківа Н. В. Транспортно-географічне положення Луганської області як фактор розвитку сфери культури / Н. В. Моштаківа // Регіон–2011: стратегія оптимального розвитку : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 10–11 лист. 2011 р.) / голов. ред. кол. В. С. Бакіров. – Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 261–263.
6. Моштаківа Н. В. Фактори розвитку комплексу культури регіону / Н. В. Моштаківа // Регіон–2009 : суспільно-географічні аспекти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих науковців (Харків, 23–24 квіт. 2009 р.) / [голов. редкол. К. А. Немець]. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 154–157.
7. Флінта Н. І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області) : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Флінта Наталія Іванівна. – К., 2005. – 197 с.
8. Чертко Н. К. Математические методы в географии : [пособие. для студ. геогр. фак-тов] / Н. К. Чертко, А. А. Карпиченко. – Минск : БГУ, 2008. – 202 с.

Адреса для листування:

91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2,
кафедра географії, ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка».

Статтю подано до редколегії
13.02.2012 р.